

DVIJE REKONSTRUKCIJE JEZIKA GORSKOGA VIJENCA

PETRA PETROVIĆA NJEGOŠA

Ovdje će biti govora o trima interpretacijama jezika Gorskoga vijenca Petra Petrovića Njegoša: Popovićevoj (objavljenoj 1963), Marojevićevoj (objavljenoj 2005) i našoj (koja će uspostaviti odnos između jedne i druge te dati kritički osvrt i na jednu i na drugu).

Godine je 2005. u izdanju C i D-a Podgorice izišlo kritičko izdanje Gorskoga vijenca s tekstologijom. Redakciju je, komentar i predgovor napisao Radmilo Marojević. U predgovoru (na 33 stranice) kaže da je rekonstrukcija ortoepije jezika Gorskoga vijenca zasnovana na "novoštokavskoj prozodiji", tj. na prozodiji na kojoj je zasnovana i ortoepija srpskoga književnog jezika. (Time je iskazao svoj stav o pripadnosti crnogorskoga jezika srpskome jeziku. - Pokazat ćemo da je naš stav drukčiji.)

Prije svega, na jezik književnoga djela (kakav je Gorski vijenac) treba gledati kao na jezik književnosti, a ne kao na književni (standardni) jezik. Ako na nj (na jezik književnoga djela) gledamo tako, onda ga stavljamo u jedan od funkcionalnih stilova književnoga (standardnoga) jezika, koji podliježe vlastitoj normi. Ako je tako, ako podliježe vlastitoj normi, ako ne podliježe normi kojoj podliježu znanstveni (naučni), administrativno-poslovni i novinarsko-publicistički jezik, onda ima i vlastita pravila. Zašto je to tako? - To je tako zato što pripada jeziku kao sistemu, a ne jeziku kao standardu. Sve ono što se u njemu nalazi jest izbor mogućnosti koje mu pruža sistem. U tome izboru nema zabrane. Elementima se njegova izbora pristupa po načelu konjunkcije ("i-i"), a ne po načelu disjunkcije ("ili-ili"). Drugim riječima, njegovu se jeziku pristupa lingvistički, a ne sociolingvistički. Njime naime vladaju isključivo jezična, a ne i jezična i društvena pravila kakva vladaju znanstvenim (naučnim), administrativno-poslovnim i novinarsko-publicističkim jezikom. (Riječ je ovdje, dakako, o funkcionalnim stilovima.) (I u razgovornome stilu književnoga (standardnoga) jezika ima specifične slobode izbora. Zato ga ovdje izostavljamo. - Još naime nismo načistu s time što razgovorni stil u biti jest.)

Kako pak mi (u skladu s teorijom E. Coseriu) uspostavljamo odgovarajuću vezu između sistema i govora, jezik književnomjetničkoga djela ipak uključujemo u funkcionalne stilove standardnoga (književnoga) jezika. Podaci do kojih dolazi svojom slobodom izbora dobro dolaze drugim funkcionalnim stilovima. Posebno to vrijedi za leksik i njegove (stilske) figure.

Tako činimo i s jezikom Gorskoga vijenca Petra Petrovića Njegoša (dakako, i s jezikom ostalih njegovih djela). Specifičnosti su toga jezika i jezika znanstvenih (naučnih), administrativno-poslovnih, novinarsko-publicističkih i dr. djela crnogorskoga podneblja takve da ga (ih) moramo autonomizirati, tj. odvojiti i proglasiti čimbenicima posebnoga standardnog (književnog) jezika u okviru štokavskoga sistema.

Ono što je karakteristično za crnogorski jezik, i bilo i jest, to je jatovska jotacija. To potvrđuje i jezik Gorskoga vijenca. U njemu se **tje** ostvaruje kao **će** i **dje** kao **de**. Usp.: (1172) **učeraste**: *u glavu mu pamet učeraste*, (1001) **pođetinji**: *pođetinji čelo namršteno*. (Za **sje** > **še** i **zje** > **že** v. poslije.)

Budući da u vezi s time ima nesporazuma, reći ćemo o tome koju više.

Nekoliko smo puta rekli da štokavski sistem ima 36 fonema (glasova). Posebno smo to naglasili govoreći o crnogorskome jeziku (usp.: Crnogorski jezik - naučno-metodološke osnove standardizacije crnogorskoga jezika, Podgorica, 2010).

Obično se kaže da crnogorski jezik ima dva fonema (glasa) više od hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga (bošnjačkoga) jezika. Ne, i crnogorski jezik kao sistem, kao i hrvatski kao sistem, kao i srpski kao sistem i kao i bosanski (bošnjački) kao sistem, ima 36 fonema (glasova) (Pritom moramo reći to da se svaki sistem, pa onda i štokavski, mora shvaćati kao potencija (mogućnost).) Kad za sva četiri jezika (bosanski (bošnjački), crnogorski, hrvatski i srpski) kažemo da su sistemi (a jesu), onda mislimo na njih kao pripadnike zajedničkome sistemu - štokavskome. Pritom (prema de Saussureu i Coseriuu) razlikujemo sistem i govor. Sistemom vladaju lingvističke, a govorom sociolingvističke zakonitosti. To nas onda dovodi do toga da na jezik gledamo dvojako: kao na jezik sistem i kao na jezik standard (književni jezik). Spomenuta su nam četiri jezika kao sistemi jedno, a kao standardi (književni jezici) drugo. Kao sistemi su isti (pripadaju jednome te istome sistemu - štokavskome), a kao standardi (književni jezici) različiti. Kao standardni su (književni) jezici varijeteti štokavskoga sistema. Zato kažemo da sva četiri (kao varijeteti štokavskoga sistema) imaju isti broj fonema (glasova) - 36: 30 konsonantskih i 6 vokalskih (uključujući i vokalsko **ɾ**). Konsonantski se dijele na konsonante (suglasnike) i sonante (glasnike). Konsonanti se dalje dijele na tvrde i meke te na zvučne i nezvučne. Konsonanti su **b, c, č, ć, d, ž, dž, f, g, h, k, p, s, š, t, z i ž**, a sonanti **m, n, ņ, l, ḷ, r, v i j̣**. (Ovdje moramo razlikovati foneme (glasove) od grafema (slova). Fonem (glas) **ž** ima grafem (slovo) **dž**, fonem **ž** - grafem (slovo) **đ**, fonem (glas) **ḷ** - grafem (slovo) **lj**, fonem **ņ** - grafem (slovo) **nj** i fonem (glas) **j̣** - grafem (slovo) **j**. Nezvučni su fonemi (glasovi) **c, č, ć, f, h, k, p, s, š i t**, a zvučni **b, d, ž, dž, g, z i ž**.)

Svaki nezvučni fonem (glas) ima nasuprot sebi zvučni. Tako nezvučni **č** ima nasuprot sebi zvučni **ž**, nezvučni **ć** - zvučni **đ**, nezvučni **k** - zvučni **g**, nezvučni **p** - zvučni **b**, nezvučni **s** - zvučni **z**, nezvučni **š** - zvučni **ž** i nezvučni **t** - zvučni **d**. Kako vidimo, nezvučni **c, f i h** nemaju nasuprot sebi odgovarajuće zvučne (parnjake). - Ovdje moramo reći ovo: Svaki nezvučni fonem (glas) mora imati nasuprot sebi zvučni fonem (glas) i obrnuto. To zahtijeva sistem - u ovome slučaju štokavski sistem. Nezvučnost zahtijeva zvučnost i obrnuto. Nema nezvučnosti bez zvučnosti i obrnuto. Pritom treba imati na umu to da je sistem, rekli smo, potencija (mogućnost) koja se može, ali ne mora realizirati. Tako je s nezvučnim fonemima (glasovima) **c, f i h**. Kad bi bili realizirani, glasili bi **ž** (za nezvučni **c**), **F** (za nezvučni **f**) i **ɣ** za nezvučni **h**. Kad bi postojali uvjeti (potrebe), i nezvučni bi fonemi (glasovi) **c, f i h** imali nasuprot sebi zvučne foneme (glasove) **ž, F i ɣ**. To potvrđuje njihov kontakt sa zvučnim fonemima. Usp.: *otac bi* (to znao) > [ōtažbi] (to znao), *šef bi* (to znao) > [šëFbi] (to znao) i *Čeh bi* (to znao) > [čëɣbi] (to znao). Morali smo to reći da bismo razumjeli ono o čemu ćemo govoriti malo poslije.

Konsonantski se (suglasnički) fonemi dalje dijele na tvrde i meke. Tvrdi su **č, ž, ž i š**. Meki su (nasuprot njima) **ć, đ, ž i š**.

U posljednje se vrijeme znade čuti da su fonemi (glasovi) **ž i š** u crnogorskome jeziku izmišljeni, i to iz političkih razloga. Ne, nisu izmišljeni - pogotovo ne iz političkih razloga. Oni su činjenice crnogorskoga jezika. Nalaze se i u lokalnim crnogorskim govorima. (Politiku stavljaju kao uzrok, pa i posljedicu, oni kojima stanje o kojemu je riječ ne odgovara. Fonemi su (glasovi) **ž i š** utvrđeni lingvistički, a ne politički. To ćemo pokazati sada.)

Fonemi su (glasovi) **ž i š** nastali jatovskom jotacijom, tj. kontaktom **z i s** sa **j** iz **je** kao rezultatom refleksa glasa jata. (To **je** u crnogorskome jeziku više nije refleks glasa jata. Zato se u njemu **j** ponaša kao i svako drugo **j** koje uvjetuje jotaciju.)

Takvom su jatovskom jotacijom nastali i fonemi (glasovi) **ž** i **ć** u primjerima tipa **đevojka** [žëvōika], **ded** [žëd], **videti** [vīžeti] i sl.; **ćerati** [ćëрати], **vrćeti** [vrćeti], **ćešiti** [ćëšiti] i sl.

Meki zvučni fonem (glas) **ž** ima svoj nezvučni meki parnjak **š**. Isto tako meki nezvučni fonem (glas) **š** ima svoj meki zvučni parnjak **ž**. To im omogućava da se jedan drugome izravno suprotstave. Usp.: **ženica** [žènica] (prema *zjenica*) : **šenica** [šènica] (prema *sjenica*).

To im omogućava i da se po istorodnosti zvučnosti / nezvučnosti (zvučni sa svojim zvučnim i nezvučni sa svojim nezvučnim) jedan drugome suprotstave. Usp.: **ženica** [žènica] (deminutiv od *žena*) / **ženica** [žènica] (prema *zjenica*) i **šenica** [šènica] (prema *pšenica*) / **šenica** [šènica] (prema *sjenica*).

Ta je njihova korelativnost (međuzavisnost) jedan od bitnih dokaza za njihovu fonologičnost.

Nakon toga možemo se zapitati: Zašto ostala tri standardna (književna) jezika (hrvatski, srpski i bosanski (bošnjački)) nemaju foneme (glasove) o kojima je riječ? Odgovor je: Zato što ne postoje uvjeti za njihovu pojavu. U spomenutim jezicima oni će, kao i dosad, biti potencijalni, a ne realni, kako je to u crnogorskome standardnom (književnom) jeziku.

Zvučni će pak fonemi (glasovi) **ʒ**, **F** i **ɣ** (prema nezvučnima **c**, **f** i **h**) i u njima i u crnogorskome standardnom (književnom) jeziku biti i dalje potencijalni.

I dalje, dakako, ostajemo pri tome da štokavski sistem ima 36 potencijalnih fonema (glasova). Od njih su hrvatski, srpski i bosanski (bošnjački) realizirali 31, a crnogorski 33. U svima su pak njima zvučni fonemi (glasovi) nezvučnih fonema (glasova) **c**, **f** i **h** i dalje potencijalni. Pitanje je hoće li oni ikad postati realni.

Podaci su realne fonologije (i morfonologije) unijeti u Pravopis crnogorskoga jezika. U azbučni su redoslijed fonema (glasova) unijeti i fonemi (glasovi) **ž** i **š** te njihove odgovarajuće potvrde. Uskoro će se unijeti i u odgovarajuće udžbenike osnovnoškolske, srednjoškolske i visokoškolske nastave crnogorskoga jezika. U skladu će se s time (na adekvatan način) opisati i povijest (historija) crnogorskoga jezika. Pokazat će se da je ona doista specifična i autonomna.

Samostalnost (autonomija) fonema (glasova) **ž** i **š** zahtijeva da se oni (u pismu) pojavljuju svugdje gdje im je mjesto. Ta njihova samostalnost (autonomija) zahtijeva da se pojavljuju (kao **ž** i **š**) i u kontaktima **šč** i **žd**. **Grožde** bi trebalo pisati **grožde**, **lišće** - **lišće** itd. (Meki su fonemi (glasovi) u kontaktu s mekim.) Buduća će ortoepsko-ortografska norma crnogorskoga jezika o tome vjerojatno povesti računa.

Jedna je od oštrih kritika koje se upućuju na račun gramatike crnogorskoga jezika njezina "kroatizacija". Kaže se da je gramatika crnogorskoga jezika kroatizirana. Oni koji to čine ne znaju (ili ne žele znati) da je gramatika svih standardnih (književnih) jezika o kojima je riječ ista. Ako je (štokavski) sistem isti, onda je i njegova gramatika ista. (Jedan sistem može imati samo jednu gramatiku.) Treba ovdje reći da je gramatika opis jezičnoga sistema (u ovome slučaju štokavskoga). Sve je ono što se odnosi na štokavski kao sistem isto. To je (vidjeli smo) i fonologija, i morfonologija (morfonologija je iskorištavanje fonoloških razlika na morfološkom planu), i morfologija i sintaksa. Problem je u metodologiji pristupa gramatici. Za nju se može reći da je "kroatizirana". Metodologija je pristupa gramatici crnogorskoga jezika slična metodologiji pristupa gramatici hrvatskoga jezika. Kažemo "slična" jer se one (metodologija gramatike hrvatskoga jezika i metodologija gramatike crnogorskoga jezika) u mnogočemu (ali ne i u gramatici) ne slažu. Svi koji se bavimo problematikom gramatike štokavskoga sistema moramo se osloboditi predrasude o njezinoj različitosti u standardnim (književnim) jezicima štokavskoga sistema, tj. u hrvatskome, srpskome, bosanskome (bošnjačkome) i crnogorskome. Za nju se može reći samo to da je različita u (i sinkronijskoj (sinhronijskoj) i dijakronijskoj (dijahronijskoj)) prilagodbi spomenutim jezicima.

Budući da u Crnoj Gori ima određen broj ljudi koji nisu navikli na tradicionalan jezik, autori su Pravopisa crnogorskoga jezika uveli dubletna rješenja, tj. rješenja koja podjednako zadovoljavaju i jedne i druge (i "tradicionaliste" i "netradicionaliste"). To je dakle učinjeno po načelima konjunktivne norme, tj. po načelima norme "i-i". Evo nekoliko primjera: *bazdjeti* / *bažđeti*, *bešednik* / *besjednik*, *bezošećajan* / *bezosjećajan*, *bezućešan* / *bezutješan*, *blijedeti* / *blijedjeti*, *brideti* /

bridjeti, ćepkati / cjepkati, čukundēd / čukundjed, ćerati / tjerati, ćešiti / tješiti, đed / djed, đeca / djeca, dolećeti / doletjeti, dvošed / dvosjed, đevojka / djevojka itd.

Nema diskriminacije ni u vezi s pojavama koje nisu pravopisne naravi. Tako se uz oblik *objekat* navodi i oblik *objekt* (i njima slične), uz oblik *arhitekta* i oblik *arhitekt* (i njima slične), uz oblik *arhaizirati* i oblik *arhaizovati* (i njima slične), uz oblik *čovječiji* i oblik *čovječji* (i njima slične), uz oblik *mučitelj* i oblik *mučilac* (i njima slične), uz oblik *akcentuacioni* i oblik *akcentuacijski* (i njima slične), uz oblik *aktuelnost* i oblik *aktualnost* (i njima slične), uz oblik *vašljivac* i oblik *ušljivac* (i njima slične) itd.

U ijekavskim jezicima postoji pravilo refleksa glasa jata po kojemu svršeni glagoli sa strukturom **-jediti** prelaze u nesvršene sa strukturom **-ijedati**. U to pravilo crnogorski jezik uključuje i svršene glagole sa strukturom **-je(s//d)ti**. Tako svršeni glagol *nasjesti* [nàsjesti] postaje nesvršeni *nasijedati* [nasijèdati], svršeni *odsjesti* [òtsjesti] nesvršeni - *odsijedati* [otsijèdati] itd. Crnogorski se dakle jezik drži ijekavskoga pravila **je** [jé] > **ije** [ijè]. U drugim ijekavskim jezicima refleks **je** ostaje tu grafijski nepromijenjen. Kažemo "grafijski" jer se fonijski razlikuje od refleksa **je** u svršenim glagolima. U nesvršenim je glagolima dug. Usp.: *nasjesti* [nàsjesti] > *nasjedati* [nasjédati, *odsjesti* [òtsjesti] > *odsjedati* [otsjédati] itd.

Crnogorski se jezik razlikuje od drugih (ijekavskih) jezika i u glagolskoj strukturi **-ijediti**. On i u glagolima sa strukturom **-povijediti** ima **ije**. Usp.: *ispovijediti* [ispovijèditi] (nesvršeni mu je oblik *ispovijedati* [ispovijèdati]), *propovijediti* [propovijèditi] (nesvršeni mu je oblik *propovijedati* [propovijèdati]) itd. U drugim ijekavskim jezicima *ispovijediti* glasi *ispovjediti, propovijediti - propovjediti* itd.

I oblici pridjeva *cvijetni* i *sniježni* pokazuju da su pravila refleksa glasa jata u crnogorskome jeziku ponešto drukčija od pravila refleksa glasa jata u drugim ijekavskim jezicima. Tome je razlog, između ostaloga, i "podloga" iz koje su uzimani oblici s refleksima glasa jata. Ta se "podloga" svakako razlikuje od "podloga" drugih ijekavskih jezika.

Eto, nešto smo se duže zadržali na opisu crnogorskoga jezika. Učinili smo to zato što je bilo potrebno pokazati da crnogorski jezik ima sve ono što ga čini jezikom, i to posebnim, tj. različitim od ostalih jezika (hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga (bošnjačkoga)) u okviru štokavskoga sistema. Tu različitost pokazuje i crnogorska književnost, pa onda i Petar Petrović Njegoš kao predstavnik te književnosti. U vezi ćemo s time pokazati kako na tekst Gorskoga vijenca (na njegovu izvornost) gledaju Vladimir Popović i Radmilo Marojević, tj. kako ga rekonstruiraju. Pritom ćemo se kritički osvrnuti na njihovo gledanje.

Marojević navodi genitiv množine na **-ā**, a Popović na **-ah**. (Iz onoga što Marojević kaže u vezi sa svojim postupkom (str. 37) izlazi da oblike na **-ah** smatra autentičnima.) Usp.: (1) Marojević: *Виђи врага су седам бињишā* - Popović: *Viđi vraga su sedam binjišah*, (34) Marojević: *мало рукā* - *малена и снага*, Popović: *malo rukah, malena i snaga*, (597) Marojević: *од петнаест хиљада Туракā* - Popović: *od petnaest hiljadah Turakah* itd.

Postupak je isti i kad je riječ o genitivu množine na **-ī**. Usp.: (242) (Marojević) [*c*] *страшном мишљу, прсī надутижех* - (Popović) *strašnom mišlju, prsih nadutijeh*, (414) (Marojević) *што се ради од толико људī* - (Popović) *što se radi od toliko ljudih*, (898) (Marojević) *О хурије очī плаветнијех* - (Popović) *O hurije oči plavetnijeh* itd.

Razlika između Marojevića i Popovića ima i u rječotvornoj strukturi. Marojević, primjerice, piše: (408) *умимогред покрај хоџе мини*, a Popović: *u mimogred pokraj hodže mini*, Marojević: (2745) *На Шћепан-дан дође ми одива*, a Popović: *Na Šćepandan dođe mi odiva* itd.

Najviše razlika ima u ortografiji (pravopisu). Posebno se to vidi u bilježenju imperativnih konstrukcija. U tome je Marojević mnogo "slabiji" od Popovića. Marojević piše: (429) *Хајд'те људи да што послујемо*, a Popović: *Hajte, ljudi, da što poslujemo*, Marojević: (1206) *а ти ага, браде ти Свечеве*, a Popović: *a ti, aga, brade ti Svečeve*; Marojević: (2240) *Ти све кнеже на*

шалу окрећеш, a Popović: *Ti sve, kneže, na šalu okrećeš*, Marojević: (2241) *Дану оче, оно ка умијеш*, a Popović: *Danu, oče, ono kâ umiješ*; Marojević: (2667) *Нешто си се замислио ђедо*, a Popović: *Nešto si se zamislio, đedo*, itd.

Posebno se razlikuju u postavljanju odgovarajućih znakova na kraju rečenice. U vezi s time moramo reći da treba voditi računa o razlici između rečenice kao strukturne (gramatičke) i rečenice kao komunikacijske (obavijesne) jedinice. Rečenica se kao strukturna (gramatička) omeđuje strukturnom (gramatičkom), a rečenica kao komunikacijska (obavijesna) jedinica semantičkom (smisaonom) interpunkcijom. I jedan i drugi autor (i Marojević i Popović) rabe semantičku (smisaonu) interpunkciju. No u toj se uporabi međusobno znatno razlikuju. Popović, za razliku od Marojevića, rabi znakove koji su u skladu s karakterom rečenice. I tekst je činjenica jezika kao komunikacije. Zato mora odgovarati njezinim pravilima. Navodimo jedan primjer koji će pokazati odgovara li pravilima komunikacije:

Popović (888-895):

*Malo ljudstvo, što si zasljepilo?
Ne poznaješ čistog raja slasti;
a baviš se s Bogom i s ljudima;
bez nadanja živiš i umireš,
krstu služiš, a Milošem živiš!
Krst je riječ jedna suhoparna,
Miloš baca u nesvijest ljude,
al' u pjanstvo neko prećerano.*

Marojević (888-895):

*Мало људство, што си засл(јат)пило
не познајеш чистог раја слести
а бориш се с Богом и с људима,
без надања живиш и умиреш,
крсту служиш а Милошем живиш -
крст је ријеч једна сухопарна,
Милош баца у несвијест људе
ал у пјанство неко прећерано.*

U Popovićevu bi se tekstu moglo prigovoriti samo granici između *Krst je riječ jedna suhoparna* i *Miloš baca u nesvijest ljude*. U Marojevićevu se tekstu međutim može prigovoriti svim granicama.

Njegaš je mnogo toga podredio strukturi stiha. Tako je podredio strukturi stiha i fonijsku realizaciju grafije **ije**. Ondje gdje je to zahtijevala fonijska realizacija stiha grafiju je **ije** ostvario bilo kao **ije**, tj. dvosložno, bilo kao **ie**, tj. jednosložno. Kao **ie**, tj. jednosložno, ostvario je grafiju **ije**, primjerice, u stihovima (888) *Malo društvo što si zasljepilo* [zaslĵepilo], (1299) *žalije mu snahin vijenac* [vĵénac] *bilo*, (1540) *đe virahu kâ miši u gnjijezdu* [gnjijĵezdu], (2313) *ne pušta se da je zlo pobijedi* [pobjĵedi], (2350) *Težak vijenac* [vĵénac], *al' je voće slatko*, (2567) *Već je troje pojalo pijevacah* [piĵévācah], (2769) *oko bijele* [biĵĵelĵ] *kule, nanijeli* itd. Takva je grafija u Popovićevoj redakciji.

U Marojevićevoj redakciji (888) *zasljepilo* glasi **заслѣпило**, (1299) *vijenac* - **вѣнац**, (1540) *gnjijezda* - **гнѣзда**, (2313) *pobijedi* - **побѣду**, (2350) *vijenac* - **вѣнац**, (2567) *pijevaca* - **пѣваца** i (2769) *bijele* - **бѣле**. Kako vidimo, on je to učinio staroslavenskim ćirilčkim jatom.

Da bi se dobio deseterac, u stihu (334) *četnaest posijeci Turakah četnaest* treba (fonijski) ostvariti trosložno [četnajst], a *posijeci* četverosložno [posijĵeci]. U stihu (254) *zas'ja sveta Miloševa pravda zas'ja* (kako to čini Marojević) treba pisati *zasja* (kako to čini Popović). *Zasja* je tu dvosložno, pa nije u redu kad se pretpostavlja da se mora rekonstruirati kao [zas'ja]. Takva prozodijska rekonstrukcija stih čini jedanaestosložnim. Reduciranje i u *zas'ja* dovodi do glagola *zasijati*, koji znači "posijati sjeme". Nasuprot njemu glagol *zasjati* (kakav pretpostavlja citirani stih) znači "pojaviti se sunce", što u *zasja sveta Miloševa pravda* poprima preneseno značenje.

Riječ *hajte* Marojević dovodi u vezu s riječju *hajdete*, pa ju piše s reduciranim e: (429) *Xajd'me људи да што послујемо*. Popović međutim to ne čini jer, po nama, smatra da je *hajte* imperativna čestica sa značenjem "idimo" (*Hajte, ljudi, da što posluјemo*). Ta se čestica i danas takva rabi. Usp.: *Hajte, molim vas, nemoјte...*

Ima li doista razloga da se **ije** u *bijel* u stihu (1870) *bijele ruke - krila labuda* piše sa staroslavenskim ćirilčkim jatom, a u stihu (2790) sa **ije**: *u y боју код бијеле куле?* (Tako to čini

Marojević.) I ima li uopće razloga da se takva grafija unosi u Gorski vijenac? (Isto bismo pitanje mogli postaviti i u vezi s grafijom.)

I u *hristijanstvu* je (samo fonijski) reducirano **i**: ((2268) *de se sunce hristijanstvu* [hrìst'jānstvu] *rodilo*).

Ta je riječ (*hristijanstvo*) podrijetlom iz ruskoga jezika. Isto je podrijetlo i riječi *tragičeski* (iz Posvete pod brojem 23: *Da, viteza sustopice tragičeski konac prati*) i riječi *djeistvije* (pod brojem 2298: *Ište svijet neko djeistvije*). Da bi dobio odgovarajući broj slogova (10), Njegoš je **j** u *djeistvije* pretvorio u **i**: [dìeistviie]. (Unošenje tih riječi u Gorski vijenac govori o tome da je Njegoš bio i u kontaktu s ruskim jezikom.)

Naglasak (i, općenito, prozodiju) treba uskladiti sa stopama, dakle onako kako to njima odgovara. (Moramo reći da takav suodnos metričke sheme i naglasaka u teoriji stiha još nije opisan.) Tako bi naglasak [ìspodnās] u (167) *svud ispod nas munje sijevaju* trebao glasiti [ispòdnas], naglasak [ùzāsebe] u (1238) *svagda nosim rena uza sebe* [uzāsebe], naglasak [zàpotrebu] u (2084) *niti mi je knjiga za potrebu* [zapòtrebu] itd. Pritom treba voditi računa o tome da je naglasak crnogorskoga jezika za nastajanja Gorskoga vijenca, a i danas, specifičan. Njemu je odgovarao, i odgovara, primjerice, naglasak [čòv'jèka], a ne [čòv'jeka]. Usp.: (617) *ka tirjanin na slaba čovjeka* [čòv'jèka]. Zato metodološki nije u redu kad se izjednačuje sa suvremenim novoštokavskim naglaskom (bilo kojega tipa).

Popović se i Marojević ne slažu ni u redukciji glasova. Popović je rabi, a Marojević ne rabi. Da redukcija međutim nije formalizam, pokazuje primjer s redukcijom slogotvornoga **ř**. Usp. Popović (210) *velikaši, trag im se utr'o* i (304) *i dabogdâ trag nam se zatr'o*. Marojević i jedan i drugi oblik piše bez reduktora: *великаши, траг им се утпо* i *у дабогда траг нам се затпо*. Time i jedan i drugi stih čini devetosložnim (a traži se desetosložni).

To je, čini nam se, u skladu s njegovim nebilježenjem reduktora (x') općenito. Usp., primjerice, (611) Popović: *nit' dogori, niti svjetlost gubi* - Marojević: *нум догори нити свјетлост губи*, (1832) Popović: *Drž' Alija, kurvino kopile* - Marojević: *Држ Алија курвино копиле*, (1842) Popović: *Bjež', Komnene, zadrta delijo* - Marojević: *Бјезж Комнене, задрта делијо* itd. (O tome da Marojević ne stavlja naglasak ondje gdje mu je mjesto već smo govorili.)

Njegoš rabi i nereducirani infinitiv (na **-ti**) i reducirani infinitiv (na **-t**). No reducirani infinitiv ne označava reduktorom. Usp.: (2012) *počeše se krvnički goniti* i (202) *jedan drugom vadit oči žive*.

U provedbi je sufiksa **-j-** Popović dosljedan. Tako oblik pridjeva *božji* nalazimo svugdje. Usp.: (2220) *Ko će, sinko, božju volju znati* i (2221) *ko li božja prozreti čudesa*. Marojević u takvim oblicima pridjeva (*božji*) sufiks **-j-** i nastavak **-i** kontrahira, pa *božji* bilježi sa *božt'*: (390) *бич сам божѣ ја сплетен за тебе*.

Smisao za tvorbu riječi Njegoš pokazuje i oblicima *Srpka* i *Srpkinja* koje rabi u Posveti. Usp.: (35) *Zna Dušana roditi Srpka, zna dojiti Obilića* i (37) *Gle, Srpkinje sada rađu; blagorodstvom srpstvo diše!* To pokazuje (može biti i intuitivno) znanje o tvorbi oblika ženskoga spola od oblika muškoga spola sufiksom **-k-** (*Srpka*) i sufiksom **-kinj-** (*Srpkinja*). I jedan se i drugi oblik može tvoriti i od oblika muškoga spola *Srbin* i od oblika muškoga spola *Srb*. I jedan i drugi oblik ima Gorski vijenac: (488) *da je bješe Srbin ugrabio* i (1830) *Srb i Turčin ne slažu se nigda*.

Njegoš je uobičajena pravila tvorbe glagolskih oblika znao "poremetiti". To pokazuje, primjerice, oblik (113) *vidijesimo* (u njih danas ovđe *vidijesimo*). On u glagolu *vidjeti* (u njega inače *videti*) jekavski refleks **je** ijekavizira - vjerojatno zato da bi dobio odgovarajući broj slogova. U takav tip individualne tvorbe idu i oblici (1145) *vojvoda: Sobijevski, vojvoda savojski* i (1144) *vojevoda: Leopoldov hrabri vojevoda*. Očito je i to broja slogova radi.

U Njegoševu se jeziku miješaju analitičke padežne konstrukcije (bez padežnih nastavaka) s flektivnim padežnim konstrukcijama (s padežnim nastavcima). Usp.: (64) *već je u krv ona prekupata*, (145) *na Lovćen sam vazda ljetovao*, (2215) *aljinah je na nebesa dosta* i dr.

Ima dosta toga u Njegoševu jeziku za što bismo mogli reći da su to osobine njegova lokalnoga govora. Takvi su i oblici glagola tipa *rekā* ((1380) *i rekā bih, eto ga niz polje*). Takvim se oblicima Njegoš uključuje u dalmatinskoprimorski govor. Evo još nekoliko primjera: (1248) *Pa sam stoga na kraj i utekā*, (1274) *pa sam s njom bježā glavom po svijetu*, (1376) *no sam svu noć kao zaklan spavā*, (1431) *Ja nijesam ni poznā nikoga*, (1975) *Gledā sam ga đe skače s momcima*, (2264) *Penjā sam se na Sveštenu goru* itd. Da Njegoš rabi i odgovarajuće obolike na **-ao**, pokazuju primjeri (480) *iskazao* (*Nijesam vi sve još iskazao*, (826) *ismijao* (*Kako sam se sinoć ismijao*) i dr. Da takav njegov izbor može biti izazvan brojem slogova (stiha), to ne poriče našu tvrdnju. U prilog našoj tvrdnji govori i oblik (183) *žā* koji nije glagolski (*a žā mi je fišek oštetiti*).

Tekst je Gorskoga vijenca i u formalnome i u sadržajnome smislu sličan tekstu usmene književnosti. Posebno se to može vidjeti u njegovim mudroslovnim dionicama, kojih ima napretek. U njima ima i gotovih izreka koje podsjećaju na poslovice. Usp.: (137) *U dobru je lako dobro biti*; (138) *na mucu se poznaju junaci*; (608) *Blago tome ko do vijek živi*; (609) *imao se rašta i roditi*; (1155) *Kome zakon leži u topuzu*, (1156) *tragovi mu smrde nečovještvom*, (2703) *ko će bolje široko mu polje* i dr.

Eto, iznijeli smo nešto što smatramo karakterističnim za jezik Gorskoga vijenca Petra Petrovića Njegoša. No to sigurno nije sve. Daljnjim bi se proučavanjem moglo doći do mnogo više i (vjerujemo) mnogo boljih rezultata. Neka ovo posluži kao poticaj za takva proučavanja.

dr. sc. Josip Silić, prof. emer.